

Rozwój południowoafrykańskiego szkolnictwa wyższego w systemie apartheidu (1948–1994) – wybrane konteksty

Abstract. The development of South African higher education within the apartheid system (1948–1994) – selected aspects

The article discusses the development of the South African higher education system in the Apartheid Era (1948–1994). Special emphasis has been placed on reconstructing educational practices and policy implemented with respect to different racial groups in South Africa. An attempt was made to examine the relationship between schooling, the segregation processes, discrimination practices and the development of higher education institutions.

Keywords: South Africa, racism, higher education, apartheid, segregation, discrimination, inequality

Jednym z celów wprowadzonego w 1948 r. systemu apartheidu stało się utworzenie odrębnych instytucji dla reprezentantów każdej z czterech kategorii rasowych¹. Tendencje te dostrzegalne były bardzo wyraźnie na wszystkich poziomach funkcjonowania szkolnictwa². Edukacja wyższa stała się jedną z najbardziej widocznych sfer dyskryminacji rasowej – w ramach funkcjonowania systemu apartheidu. Już w roku 1948 dr D. F. Malan, premier z ramienia Partii Narodowej stwierdził w Parlamencie: *W naszych instytucjach uniwersyteckich powstała w ostatnich latach sytuacja, której nie można tolerować, stan rzeczy powodujący wzrost napięć, stający się przyczyną nieprzyjemnych relacji pomiędzy Europejczykami a nie-Europejczykami [...] My nie chcemy odmawiać edukacji wyższej nie-Europejczykom i podejmiemy każdy możliwy krok, aby dostarczyć zarówno*

¹ P.L. van den Berghe, *Racial Segregation in South Africa: Degrees and Kinds*, „Cahiers d'études africaines” 1966, t. 6, nr 23, s. 408–409, oraz M. Banton, *Racial Consciousness*, London 1988, s. 65–81.

² B. Fleisch, *State Formation and the Origins of Bantu Education*, w: *The History of Education Under Apartheid 1948–1994. The Doors of Learning and Culture Shall be Opened*, red. P. Kallaway, New York 2002, s. 42–49, oraz F. Troup, *Forbidden Pastures. Education under Apartheid*, London 1976, s. 6.

*tubylcom, jak i Koloredom możliwości kształcenia uniwersyteckiego tak szybko jak będziemy mogli, lecz w ich własnej sferze; innymi słowy w odrębnych instytucjach*³.

Rozwój szkolnictwa wyższego odbywał się zatem zgodnie z założeniami rasistowskiej ideologii apartheidu. Powojenna polityka rządów Partii Narodowej wprowadziła wiele ustaw, systematycznie uprawomocniając segregację rasową we wszystkich sferach społecznych⁴. Także proces tworzenia nowych instytucji w kolejnych dekadach stał pod znakiem ideologii rasizmu.

W 1953 r. rząd powołał specjalną komisję, nazwaną od jej przewodniczącego Komisją Hollowaya (*Holloway Commission*). Jej celem stało się określenie możliwości i warunków organizacyjnych oraz finansowych dla stworzenia odrębnych sektorów w ramach szkolnictwa wyższego. Istotą prac komisji było określenie uwarunkowań dla funkcjonowania nie-białych jednostek w szkolnictwie wyższym. Jak zauważa w tym kontekście M. Horrell, *sugestie dawane komisji przez różne uniwersytety orientowały się na kontynuację preferowanych dotychczas modeli funkcjonowania. Różnorodne instytucje prorządowe promowały rozwiązania służące wprowadzeniu uniwersyteckiego apartheidu, jednak część niezależnych organizacji, takich jak choćby Południowoafrykański Instytut Relacji Rasowych [South African Institut of Race Relations], Edukacyjna Liga Afryki Południowej [Education League of South Africa], czy Narodowa Unia Studentów Południowoafrykańskich [National Union of South African Students – NUSAS] wysuwały argumentację, iż bardziej otwarte uniwersytety bardziej odpowiadają potrzebom wieloraso- wego społeczeństwa, i z tej perspektywy powinny posiadać wolność w zakresie tworzenia własnej polityki w sferze naboru studentów z innych niż biała kategorii rasowych*⁵.

Wspomniane powyżej organizacje publikowały własne raporty i krytyczne poglądy w sprawie proponowanych przez rząd rozwiązań segregacji w szkolnictwie wyższym. Już w 1954 r. Południowoafrykański Instytut Relacji Rasowych opublikował raport pod tytułem *The Idea of University*. Z kolei poglądy członków Edukacyjnej Ligi Afryki Południowej zawarte zostały w opublikowanym pamflecie *Defend the Universities*, a studenci zrzeszeni w organizacji NUSAS wyrazili swoje krytyczne opinie w raporcie zatytułowanym *The African in the Universities*⁶.

Raport Komisji Hollowaya powstał w 1955 r. Zawierał on sugestie dotyczące dalszego rozwoju szkolnictwa wyższego dla nie-białych, takie jak utworzenie nowych uniwersytetów w niedalekiej przyszłości, a także konieczność utrzymywania segregacji rasowej w ramach szkolnictwa wyższego. W tym celu zakładano koncentrację studentów afrykańskich i azjatyckich w Durbanie na Uniwersytecie Natal [*University of Natal*] (gdzie wkrótce utworzono odrębne grupy dla nich), jak również Uniwersyteckim Kolegium Fort Hare [*University College of Fort Hare*] (przeznaczonym głównie dla Afrykanów). Po-

³ A.L. Behr, *Education in South Africa. Origins, Issues and Trends: 1652–1988*, Pretoria 1988, s. 92.

⁴ R.O. Mabokela, 'We Cannot Find Qualified Blacks': faculty diversification programmes at South African universities, „Comparative Education” 2000, t. 36, nr 1, s. 98.

⁵ M. Horrell, *The Education of the Coloured Community in South Africa 1652–1970*, Johannesburg 1970, s. 150.

⁶ Ibidem.

nadto, zakładano kanalizowanie jednostek sklasyfikowanych w kategoriach rasowych do uczelni prowadzących politykę naboru zorientowaną według założeń apartheidu⁷.

Polityka rządowa dotycząca wprowadzania i wzmacniania segregacji rasowej na uniwersytetach, spotkała się z gwałtowną reakcją społeczną⁸. Protestowały także organizacje studenckie, jak i władze niektórych uczelni. Pod koniec 1956 r. Rektorzy Uniwersytetu Kapsztadzkiego [*University of Cape Town*] oraz Uniwersytetu Witwatersrand [*University of Witwatersrand*] sformułowali rezolucję wzmacniającą stanowisko dotyczące prawa do prowadzenia własnej niesegregacyjnej polityki akademickiej. Z kolei w 1957 r. powstała – wydana przez oba uniwersytety – publikacja pod tytułem *Otwarte Uniwersytety w Południowej Afryce* [*The Open Universities in South Africa*]. Zawierała ona wizję rozwoju niesegregacyjnego szkolnictwa wyższego, a także obronę argumentacji na rzecz utrzymania otwartej polityki naboru i wolności akademickiej. Podpisana została przez senaty oraz władze obu uczelni. W tym samym roku odbyły się zmasowane manifestacje studentów, którzy wraz z personelem akademickim uczestniczyli w publicznych protestach wobec proponowanej przez władze polityce segregacji⁹.

W 1958 r. nacjonalistyczny rząd uchwalił i wprowadził Ustawę o Edukacji Uniwersyteckiej [*University Education Bill*]. Jednym z jej celów było stworzenie podstaw prawnych dla utworzenia sektora uniwersyteckiego dla osób nie-białych. Ustawa regulowała także sposoby zarządzania oraz zasady i źródła finansowania szkolnictwa dla reprezentantów poszczególnych kategorii rasowych. Instytucje przeznaczone dla Afrykanów finansowane były z Funduszu Edukacji Bantu [*Bantu Education Account*], podległego Ministrowi Edukacji Bantu. Z kolei uczelnie przeznaczone dla Kolorodów podlegały Ministerstwu ds. Kolorodów a uczelnie przeznaczone dla reprezentantów społeczności hinduskiej podlegały Ministerstwu ds. Hindusów. Obydwie kategorie instytucji finansowane były z Ogólnego Funduszu Państwowego [*General Revenue Account*]¹⁰.

W 1959 r. utworzono dwa nowe kolegia dla Afrykanów. Pierwszym z nich było Uniwersyteckie Kolegium Północy [*University College of the North*] w miejscowości Turfloop, położonej ponad 20 kilometrów na wschód od Pietersburga w Północnym Transwalu. Jego zadaniem było kształcenie reprezentantów plemion północnych i południowych Soto, Tswana, Wenda, Tsonga oraz grup Ndbele z Transwalu. Druga uczelnia, która powstała w 1959 r. w miejscowości Ngoye w dystrykcie Mtunzini w Natalu to Uniwersyteckie Kolegium Zululand [*University College of Zululand*]. Uczelnia ta miała służyć grupom Zulusów i Swazi. Oba kolegia, podobnie jak Uniwersytet Fort Hare, przyjmowały także studentów z Afryki południowo-zachodniej oraz z Rodezji¹¹.

Osoby białe nie miały możliwości podejmowania studiów na nowo powstałych uczelniach. Za naruszenie tej zasady groziła kara grzywny (200 randów), bądź 6 miesięcy

⁷ Ibidem.

⁸ N. Mandela, *Bantu Education Goes to University*, „Liberation” 1957, s. 7–10.

⁹ G.C. Moddie, *The State and the liberal universities in South Africa: 1948–1990*, „Higher Education” 1994, t. 27, nr 1, s. 9.

¹⁰ M. Horrell, *A Decade of Bantu Education*, Johannesburg 1964, s. 129.

¹¹ M. Horrell, *Bantu Education to 1968*, Johannesburg 1968, s. 120.

więzienia. Minister mógł podejmować decyzje dotyczące kryteriów przyjęć na poszczególne uczelnie, skutkujące na przykład możliwością rekrutowania wyłącznie reprezentantów wybranych grup etnicznych i rasowych¹².

Rozwiązania rasistowskiej polityki segregacji wprowadzone na uczelniach wyższych spotykały się systematycznie z gwałtownymi protestami, demonstracjami i strajkami organizacji studenckich. Nasilały się one w kolejnych dekadach i przybierały coraz to bardziej zdecydowane i radykalne formy. W odpowiedzi, władze wielokrotnie uciekały się do siłowych rozwiązań w celu tłumienia protestów studenckich. Używano policji do rozbijania protestów studenckich, aresztowano studentów i wykładowców będących przywódcami strajków. Brutalność tych działań stawała się coraz większa, wraz z powstawaniem nowych organizacji studenckich i rozszerzaniem się oporu wśród studentów i personelu akademickiego¹³.

Tabela 1. Liczba pracowników kolegiów uniwersyteckich dla Afrykanów, podział według kategorii rasowych, dane dla roku 1966

Stanowisko	Biali	Afrykanie
Dyrektorzy lub Rektorzy	3	–
Profesorowie bądź wykładowcy	47	4
Starsi wykładowcy	57	4
Inny personel dydaktyczny	72	35
Personel administracyjny	17	5
Pracownicy bibliotek	8	13
Pozostali	26	140
Łącznie:	230	210

Źródło: M. Horrell, *Bantu Education to 1968*, Johannesburg 1968, s. 120.

Zasady obowiązujące na czarnych uniwersytetach znacząco różniły się od tych, panujących na uczelniach dla białych. Dawały one dominującą pozycję władzom rektorskim, wywodzącym się zwykle z Partii Narodowej. W tym celu wprowadzono specyficzne regulacje prawne, odnoszące się w sposób szczegółowy do zasad funkcjonowania czarnych studentów w kolegiach etnicznych¹⁴.

W 1959 r. utworzono także uniwersytecie kolegium służące społeczności Kolorodów. Uniwersyteckie Kolegium Przylądka Zachodniego [*University College of Western Cape*] powstało 1 listopada 1959 r., a działalność rozpoczęło na początku 1960 r.

Także i w przypadku studentów zaklasyfikowanych do kategorii Kolorodów opracowano szczegółowe regulacje, dotyczące sposobów ich funkcjonowania na terenie uczelni. Część z nich odnosiła się do typowych obowiązków studenta, takich jak konieczność uiszczania czesnego, kwestie proceduralne powiązane z rekrutacją, zasady uczęszczania

¹² M. Horrell, *A Decade of Bantu Education...*, s. 130.

¹³ G. Morlan, *The student revolt against Racism in South Africa*, „Africa Today” 1970, t. 17, nr 3, s. 12–20.

¹⁴ M. Horrell, *A Decade of Bantu Education...*, s. 148.

na zajęcia i wykłady, czy kwestie powiązane z odpowiedzialnością za ewentualne zniszczenie mienia uczelni. Część zasad jednak, stanowiła jawną ingerencję w prywatność jednostek, służąc kontroli wybranych aspektów ich życia – za pośrednictwem władz uczelni¹⁵.

Można zatem stwierdzić, że organizacja życia studenckiego, była ściśle podporządkowana kontroli władz uczelni, które z kolei reprezentowały władzę państwową. Funkcja kontrolna szkolnictwa wyższego rozciągnięta została również na te sfery życia osobistego jednostki, które powiązane były z przejawami jej indywidualizmu i niezależności. Wszelkie przejawy niezależnego myślenia, które mogłyby prowadzić do zmiany istniejącego porządku społecznego zostały poddawane kontroli już w ramach procesu rekrutacji. Pozwalało to władzom na dokonywanie selekcji nie tylko dotyczącej osiągnięć uczniów – kandydatów na przyszłych studentów, lecz także na ich dobór pod kątem przydatności do funkcjonowania w systemie apartheidu i jego potencjalnej reprodukcji¹⁶.

Wersyfikacja poglądów, sposobów myślenia i nastawienia potencjalnych studentów odbywała się już uprzednio – w szkolnictwie średnim. W rzeczywistości, oznaczało to głęboką ingerencję w sposoby myślenia uczniów zarówno w trakcie trwania edukacji podstawowej i średniej, jak i z perspektywy ich potencjalnego kształcenia na poziomie szkolnictwa wyższego. Procesy rekrutacji dopełniały tego procesu, stanowiąc wieloetapowe „sito” oddzielające niewygodne jednostki od uczestnictwa w kształceniu wyższym. Procesy te nasiliły się po protestach i bojkotach studenckich. Opisując praktyki weryfikacji studentów na wybrane czarne uniwersytety M. Horrell, zwraca uwagę, iż uczniowie chcący studiować lub być ponownie przyjęci na Uniwersytet Fort Hare, Uniwersytet of the North, czy Uniwersytet Zululand musieli corocznie ubiegać się o pozwolenie na studiowanie i uzyskiwać zaświadczenie o dobrym sprawowaniu (najczęściej z własnego miejsca zamieszkania) pochodzące od ministra ds. religii, komisarza ds. ludności Bantu [*Bantu Affairs Commissioner*] lub też od dyrektora szkoły, do której wcześniej uczęszczali¹⁷.

Także socjalizacja uniwersytecka – a więc procesy kształcenia i wychowania prowadzone na uczelniach wyższych – podporządkowane były zasadom funkcjonowania apartheidu. Jak zauważa przy tym M. T. Chika Schoole, *sposób w jaki był zorganizowany program kształcenia, rodzaje przedmiotów przeznaczonych dla poszczególnych grup rasowych, dobór osób które uczyły tych przedmiotów oraz tego jak one były nauczane, wszystko to służyło potwierdzeniu nadrzędności białej rasy i socjalizacji czarnoskórych do ról jakie przeznaczano im w ramach południowoafrykańskiego społeczeństwa*¹⁸.

Równocześnie, wyposażenie uczelni przeznaczonych dla reprezentantów poszczególnych kategorii rasowych znacznie się różniło. Często uczelnie dla czarnych studentów posiadały laboratoria i biblioteki, które były słabo wyposażone. Było to również powią-

¹⁵ M. Horrell, *The Education of the Coloured Community in South Africa 1652–1970*, Johannesburg 1970, s. 153.

¹⁶ M.O. Nkomo, *Student Culture and Activism in Black South African Universities. The Roots of Resistance*, Westport 1984, s. 39.

¹⁷ M. Horrell, *Bantu Education to 1968...*, s. 121.

¹⁸ M.T. Chika Schoole, *Democratizing Higher Education Policy. Constraints of Reform in Post-Apartheid South Africa*, New York 2005, s. 21–22.

zane z odmiennym finansowaniem uczelni dla odmiennych kategorii rasowych. W uniwersytetach dla czarnych celem kształcenia relatywnie niewielkiej grupy studentów nie było kreowanie naukowców, czy osób posiadających szeroką wiedzę o świecie, lecz w większym stopniu przygotowanie do odgrywania ról w administracji bantustanów, zajmowania stanowisk wymagających odpowiedniej wiedzy praktycznej, czy kształcenie nauczycieli szkół średnich. Z tej perspektywy, widoczne dysproporcje w sposobach finansowania uczelni, ich wyposażenia, czy jakości kształcenia podkreślały przepaści obecne w relacjach rasowych¹⁹.

Trzeba równocześnie zaznaczyć, że wiedza oferowana w ustawowo czarnych uniwersytetach była przekazywana i tworzona przez białych naukowców, którzy zwykle kształceni byli na afrykanerskich uniwersytetach. Powodowało to częste konflikty pomiędzy wykładowcami a studentami²⁰.

Wyraźnie dostrzegalne w sposobach funkcjonowania szkolnictwa wyższego w okresie segregacji rasowej były jego uwarunkowania strukturalne. Struktura szkolnictwa wyższego w Republice Południowej Afryki była podzielona według kryterium rasowego i ściśle przystosowana do potrzeb państwa funkcjonującego według zasad apartheidu. Implikacje polityki segregacji w szkolnictwie wyższym powiązane były zarówno z mechanizmami dyskryminacji obecnymi w sposobach funkcjonowania poszczególnych kategorii rasowych na niższych szczeblach systemu szkolnictwa²¹; dostrzegalne były one także we wskaźnikach ilościowych charakteryzujących działanie edukacji na tym poziomie. Dotyczyło to choćby liczby uczelni wyższych przeznaczonych dla reprezentantów poszczególnych ras, jak i liczby studentów kształcących się w uniwersytetach.

Analiza danych przedstawionych w tabeli 2, nasuwa kilka wniosków co do funkcjonowania systemu szkolnictwa wyższego w Afryce Południowej – w poł. lat 70. XX w. Po pierwsze, można stwierdzić, że w tym okresie system szkolnictwa wyższego miał charakter wysoce elitarny. Oznacza to, że uniwersytety w RPA przyjmowały corocznie relatywnie niewielką liczbę studentów (w odniesieniu do liczebności populacji kraju). Po drugie, można dostrzec ogromne nierówności w sferze naboru na uniwersytety jednostek z poszczególnych kategorii rasowych. Dane te pokazują praktyki monopolizacji sektora szkolnictwa wyższego przez białych, co przekładało się na uzyskiwanie przez nich wyłączności w sferze uzyskiwania kredencjałów akademickich – warunkujących zajmowanie najwyższych pozycji społecznych. W tym kontekście, jak można to stwierdzić, szkolnictwo wyższe uczestniczyło w praktykach zamknięcia społecznego²², a system faszystowskiego kredencjalizmu²³ funkcjonujący w sferze edukacji akademickiej w Republice Południowej Afryki, wykluczał całe kategorie ludzi z możliwości awansu społecznego.

¹⁹ Ibidem, s. 23.

²⁰ Ibidem, s. 22.

²¹ H.D. Herman, *School-leaving Examinations, Selection and Equity in Higher Education in South Africa*, „Comparative Education” 1995, t. 31, nr 2, s. 264–267.

²² R. Murphy, *Social Closure. The Theory of Monopolization and Exclusion*, Oxford 1988, s. 73–76.

²³ R. Collins, *The Credential Society. An Historical Sociology of Education and Stratification*, New York 1979, s. 196–197.

Tabela 2. Liczba studentów z odmiennych kategorii rasowych, przyjętych na uniwersytety w RPA, dane dla roku 1974

Uniwersytet	Biali	Koloredzi	Hindusi	Chińczycy	Afrykanie	Łącznie
Cape Town	8 449	404	82	31	6	8 972
Durban-Westville	–	–	2 342	–	–	2 342
Fort Hare	–	–	–	–	1 029	1 029
Natal	7 198	91	347	8	256	7 900
Orange Free State	6 685	–	–	–	–	6 685
Port Elizabeth	1 967	–	–	–	–	1 967
Potchefstroom	6 415	2	–	–	4	6 421*
Pretoria	14 313	–	–	–	–	14 313
Rand Africaans	2 143	–	–	–	–	2 143
Rhodes	2 299	–	3	39	1	2 342
Stellenbosch	9 284	–	–	–	–	9 284
South Africa	26 981	1 177	1 946	60	3 995	34 159
The North	–	–	–	–	1 509	1 509
The Western Cape	–	1 440	–	–	–	1 440
The Witwatersrand	9 855	28	143	231	42	10 299
Zululand	–	–	–	–	1 003	1 003
Łącznie:	95 589	3 142	4 863	369	7 845	111 808

Źródło: M. Horrell, D. Horner, J. Hudson, *A Survey of Race Relations in South Africa*, Johannesburg 1975, s. 369.

Równocześnie dane te ukazują niewielką liczbę reprezentantów innych kategorii rasowych, podejmujących kształcenie w uniwersytetach RPA. Ich kształcenie ograniczone zostało przede wszystkim do uczelni etnicznych, które utworzone zostały w celu segregacji rasowej. Studenci z kategorii Azjatów, Koloredów czy Czarnych – kształcących się w sferze szkolnictwa wyższego w Afryce Południowej – stanowili niewielkie grupy reprezentujące poszczególne społeczności. Byli oni przygotowywani do zajmowania wyższych pozycji społecznych, zwykle w ramach hierarchicznego układu społecznego funkcjonującego wzdłuż podziałów rasowych.

Trzeba równocześnie stwierdzić, że w związku z polityką apartheidu nastąpiło niemal pełne oddzielenie studentów pochodzących z odrębnych kategorii rasowych. W rzeczywistości lat 70. działały bowiem tylko nieliczne uczelnie, w których kształcili się równocześnie reprezentanci o różnym kolorze skóry. Jednak i w tych uniwersytetach dostrzegalna była wyraźna dysproporcja w sferze naboru studentów z odmiennych kategorii rasowych. Reprezentanci rasy białej byli w każdym przypadku nadreprezentowani (zarówno w liczbach bezwzględnych, jak i w odniesieniu do procentowego udziału w zestawieniu z ich liczebnością w populacji). Spoglądając z tej perspektywy, szczególnie niedoreprezentowani w edukacji uniwersyteckiej byli studenci czarnoskórzy.

Niezwykle paradoksy dotyczące funkcjonowania uniwersytetów w Afryce Południowej dotyczyły także sposobów i warunków zatrudniania nauczycieli akademickich. Praktyki monopolizacji i dyskryminacji dostrzegalne były w tej sferze niezwykle wyraźnie.

Na przykład, w uczelniach dla Afrykanów obowiązywały niezwykle obostrzenia dotyczące relacji pomiędzy naborem studentów z poszczególnych kategorii rasowych a za-

trudnieniem nauczycieli akademickich – reprezentantów tych kategorii. Podczas gdy biali studenci nie mieli możliwości podejmowania studiów na ustawowo czarnych uczelniach, to jednak personel akademicki zatrudniony w czarnych instytucjach szkolnictwa wyższego rekrutował się przede wszystkim spośród białych (por. tabela 3).

Tabela 3. Personel akademicki zatrudniony na uniwersytetach przeznaczonych dla reprezentantów rasy czarnej, dane dla roku 1972

Uczelnia*	Profesorowie		Starsi wykładowcy		Wykładowcy		Młodszy wykładowcy		Łącznie
	Czarni	Biali	Czarni	Biali	Czarni	Biali	Czarni	Biali	
Fort Hare	2	28	2	33	9	29	4	1	108
U of North	5	26	3	33	21	33	6	–	127
UWC	–	17	1	24	3	26	–	–	70
Zululand	1	17	2	40	6	16	–	–	82
UDW	1	23	5	46	24	56	12	10	177
Łącznie:	9	111	12	176	63	160	21	11	563

* University of Fort Hare, University of the North, University of Western Cape, University of Zululand, University Durban-Westville

Źródło: *Black Review 1972*, red. B. A. Khoapa, Durban 1973, s. 173.

Spoglądając na tabelę 3, można zauważyć wyraźną dominację białych nauczycieli akademickich na ustawowo czarnych uniwersytetach. Także w uczelniach ustawowo przeznaczonych dla Kolorodów i Hindusów funkcjonowały zasady wyraźnie dyskryminujące reprezentantów tych kategorii rasowych²⁴.

W związku z protestami i strajkami, w latach 70. nastąpiły zmiany w sferze zatrudniania personelu akademickiego, a także ich uczestnictwa w gremiach decyzyjnych (radach uczelnianych, senatach) na uniwersytetach służących reprezentantom społeczności Azjatów, Kolorodów i Czarnych. Dla przykładu, w roku 1973 na Uniwersytecie Western Cape (a więc uczelni, która w systemie segregacji rasowej była przeznaczona dla Kolorodów), do rady uczelni przyjęci zostali pierwsi dwaj członkowie pochodzący ze społeczności Kolorodów. W podobnym okresie na Uniwersytet Durban-Westville (uczelnia zarezerwowana dla reprezentantów społeczności azjatyckiej – przede wszystkim hinduskiej), przyjęto do rady uczelnianej pierwszych czterech Hindusów. Także na uniwersytetach przeznaczonych dla czarnoskórych studentów (University of Fort Hare, University of The North, University of Zululand), do władz uczelni dopuszczeni zostali reprezentanci społeczności czarnych²⁵.

²⁴ T. Reddy, *Higher Education and Social Transformation. South Africa Case Study*, Pretoria 2004, s. 16.

²⁵ M. Horrell, D. Horner, J. Hudson, *A Survey of Race Relations in South Africa*, Johannesburg 1975, s. 371–373.

Tabela 4. Liczba osób zatrudnionych jako personel akademicki na poszczególnych stanowiskach oraz we władzach uczelni, w wybranych rasowo segregowanych uniwersytetach RPA, w poł. lat 70. XX w.

Stanowisko	Uniwersytet Western Cape		Uniwersytet Durban-Westville		Uniwersytet Fort Hare Uniwersytet Północy Uniwersytet Zululand	
	Biali	Koloredzi	Biali	Hindusi	Biali	Czarni
Senat	45	1	44	4	149	9
Rada uczelniana	11	5	11	4	37	13
Profesorowie	26	–	32	5	94	6
Starsi wykładowcy	30	1	50	9	127	15
Wykładowcy	45	17	56	28	86	53
Młodszy wykładowcy	–	–	13	11	–	16

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Horrell, D. Horner, J. Hudson, *A Survey of Race Relations in South Africa*, Johannesburg 1975, s. 371–373.

Także w sferze wynagrodzeń personelu akademickiego występowały różnice biegnące wzdłuż kategorii rasowych. Biały personel uczelni otrzymywał wyższe wynagrodzenia, niż personel zaklasyfikowany do innych kategorii rasowych. Trzeba zatem stwierdzić, że osoby zajmujące te same stanowiska i posiadające identyczne tytuły naukowe otrzymywały inne wynagrodzenia – zależnie od koloru skóry. Wynagrodzenia białych były we wszystkich uczelniach na podobnym poziomie. Niższe (choć na podobnym poziomie w stosunku do siebie) wynagrodzenia otrzymywali Koloredzi i Hindusi. Najniższe wynagrodzenia w uniwersytetach RPA otrzymywał czarny personel akademicki (por. tabela 5). Dyskryminacja rasowa w sferze wynagrodzeń w ramach jednej instytucji występowała pomimo niewielkich zmian, jakie następowały w sferze otwarcia uczelni na członkostwo reprezentantów ras niebiałych w ich władzach.

Tabela 5. Wynagrodzenia osób zatrudnionych jako personel akademicki na poszczególnych stanowiskach (w randach), w wybranych uniwersytetach RPA, w poł. lat 70. XX w.

Stanowisko	Uniwersytet Western Cape		Uniwersytet Durban-Westville		Uniwersytet Fort Hare Uniwersytet Północy Uniwersytet Zululand	
	Biali	Koloredzi	Biali	Hindusi	Biali	Czarni
Profesorowie	7 500	6 900	7 500	6 900	7 500	6 000
Starsi wykładowcy	6 300	5 760	6 300	5 760	6 300	5 040
Wykładowcy	4 800	4 350	4 800	4 350	4 800	3 900
Młodszy wykładowcy	3 600	3 240	3 600	3 240	3 600	2 880

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Horrell, D. Horner, J. Hudson, *A Survey of Race Relations in South Africa*, Johannesburg 1975, s. 371–373.

W latach 70. nastąpiła zmiana polityki władz w zakresie szkolnictwa wyższego. Spowodowane było to wieloma czynnikami, takimi jak rosnąca presja nie-białych studentów wobec kształcenia wyższego (związana z chęciami awansu w ramach segregowanej rasowo struktury społecznej i nasilającymi się procesami ruchliwości społecznej), protesty wobec systemu segregacji rasowej (powiązane ze strajkami, okupacją budynków uczelni, czy bojkotami wykładów), a także potrzeby ekonomiczne w zakresie wysoko wykwalifikowanej siły roboczej (w szczególności reprezentantów nieuprzywilejowanych kategorii rasowych – głównie czarnych)²⁶. Istotne było również tło polityczne związane z naciskiem liberalnych środowisk w RPA, jak i międzynarodowej opinii publicznej²⁷. W konsekwencji, w latach 70. rozpoczęto tworzenie kilku nowych uniwersytetów segregowanych rasowo.

W roku 1976, na podstawie Ustawy 78 [*Act 78*], utworzono Uniwersytet Medyczny Południowej Afryki [*Medical University of Southern Africa – Medunsa*]. Jego celem stało się kształcenie lekarzy, stomatologów, weterynarzy oraz pozostałych pracowników służb medycznych, wywodzących się z czarnych społeczności w RPA, a także z niezależnych i samorządnych prowincji.

Z kolei utworzenie Uniwersytetu Vista w roku 1981, na bazie Ustawy 106 [*Act 106*] spowodowane było zapotrzebowaniem na uczelnię oferującą kształcenie uniwersyteckie w różnorodnych dyscyplinach (takich, jak: sztuki piękne, edukacja, ekonomia i zarządzanie) – dla czarnych studentów zamieszkujących w miejskich obszarach Republiki Południowej Afryki. Administracja uniwersytetu znajdowała się w Pretorii, natomiast kampusy wykładowe zlokalizowano w czarnych dzielnicach miast (m.in. Bloemfontein, Port Elizabeth, czy Pretorii). Warto zauważyć, że kampusy nie posiadały akademików ani urządzeń sportowych. Szybki wzrost studentów tej uczelni obrazuje ogromne zapotrzebowanie względem wykształcenia wyższego w populacji Afrykanów (por. tabela 6)²⁸.

Tabela 6. Nabór studentów na Uniwersytet Vista, w latach 1982–1986

Rok	Studia dzienne	Studia zaoczne	Liczba całkowita
1982	–	32	32
1983	610	2400	3010
1984	1485	4767	6252
1985	3055	7082	10 137
1986	2573	11 718	14 291

Źródło: A. L. Behr, *Education in South Africa. Origins, Issues and Trends: 1652–1988*, Pretoria 1988, s. 195.

²⁶ A.L. Behr, op. cit., s. 194.

²⁷ J. Davies, *The State and the South African University System under Apartheid*, „Comparative Education” 1996, t. 32, nr 3, s. 322–325.

²⁸ A.L. Behr, op. cit., s. 195.

Trzeba stwierdzić, że w latach 70. zmiany w sferze szkolnictwa wyższego dotyczyły znacznego wzrostu liczby studentów należących do wszystkich niebiałych kategorii rasowych. Warto zwrócić uwagę na dynamikę wzrostu liczby czarnych studentów – począwszy od 1977 r. Było to powiązane – jak już o tym pisano – z jednej strony z potrzebami ekonomii, a z drugiej strony – zmiany te miały swoje wyraźne podłoże ideologiczne i polityczne²⁹.

W latach 70. i 80. niektóre uniwersytety stały się miejscem oporu i manifestacji przeciw państwowej opresji i systemowi segregacji rasowej³⁰. Począwszy od roku 1976, w kampusach uniwersyteckich regularnie pojawiały się służby policji oraz wojsko. Aktywiści studenccy często stawali się ofiarami policyjnych akcji na terenie uczelni (pobić pałkami policyjnymi, ataków gazem łzawiącym, czy w skrajnych przypadkach śmierci), a władze uczelni zwały służby przy dostrzeżeniu jakiegokolwiek najmniejszego znaku oporu studentów³¹.

Dynamika zmian na uniwersytetach w latach 70. spowodowała potrzebę transformacji sektora edukacji wyższej. W konsekwencji, na początku lat 80. nastąpiła znacząca reforma szkolnictwa wyższego. Istotą reformy stało się utworzenie sektora uczelni technicznych [*technikons*], niezależnych od istniejących dotychczas uniwersytetów. Uczelnie te utworzono odrębnie dla poszczególnych grup rasowych w RPA³². Cele działania nowo powstałych uczelni technicznych zostały zdefiniowane odrębnie – w stosunku do funkcjonujących wcześniej instytucji uniwersyteckich. Według tego podziału, uniwersytety nie mogą być uwikłane w technologię (w sensie zastosowania wiedzy w praktykę), z kolei politechniki miały służyć przede wszystkim kształceniu praktycznemu bez zaangażowania w działalność naukową powiązaną z wytwarzaniem wiedzy³³.

Spoglądając na nabór studentów z odmiennych kategorii rasowych na politechniki, można dostrzec podobne tendencje, jakie pojawiły się w wielu krajach wysoko rozwiniętych w latach 70.³⁴ Umasowienie szkolnictwa wyższego stało się konsekwencją rozwoju gospodarczego i społecznego. Zapotrzebowanie na wysoko wykwalifikowaną siłę roboczą wraz ze wzrostem aspiracji edukacyjnych i możliwościami, jakie powstały w zakre-

²⁹ S. Badat, *The expansion of black tertiary education 1977–90: reform and contradiction*, w: *Apartheid Education and Popular Struggles*, red. E. Unterhalter, H. Wolpe, T. Botha, S. Badat, T. Dlamini, B. Khotseng, London 1991, s. 76.

³⁰ G.M. Anderson, *Building a People's University in South Africa. Race, Compensatory Education and the Limits of Democratic Reform*, New York 2002, s. 36–44.

³¹ S. Badat, op. cit., s. 91.

³² S.A. Reynolds, *Historically Disadvantaged Technikons in an Era of Transformation: Answering the Call, Confronting the Challenges*, w: *Apartheid No More: Case Studies of Southern African Universities in the Process of Transformation*, red. R. F. Armove, K. L. King, R. O. Mabokela, Westport 2001, s. 143.

³³ I.A. Bunting, *The Higher Education Landscape Under Apartheid*, w: *Transformation in Higher Education. Global Pressures and Local Realities*, red. N. Cloete, P. Maassen, R. Fehnel, T. Moja, T. Gibbon, H. Perold, Dordrecht 2006, s. 37.

³⁴ Por. dyskusję na temat współczesnych uniwersytetów i roli dyplomów akademickich w społeczeństwie w: Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Poznań 2002, s. 150, oraz T. Gmerek, *Młodzież i dyplom akademicki. Społeczne konstrukcje sukcesu życiowego*, w: *Edukacja i stratyfikacja społeczna*, red. T. Gmerek, Poznań 2003, s. 37–52.

się ruchliwości społecznej, spowodowały transformację szkolnictwa wyższego i przekształcanie się elitarnego sektora uniwersyteckiego w system coraz to bardziej masowy. Równocześnie, zmiany w sferze szkolnictwa wyższego w Republice Południowej Afryki miały swoją własną specyfikę – powiązaną z funkcjonowaniem systemu segregacji rasowej.

Tabela 7. Nabór studentów na politechniki w RPA, w latach 1977–1987, podział według kategorii rasowych

Kategoria rasowa	1977	1981	1984	1987
Afrykanie	480	762	2 388	4 350
Koloredzi	1 038	2 120	2 640	4 223
Hindusi	bd.	bd.	4 342	5 251
Biali	40 829	39 790	30 310	40 492
Łącznie:	42 347	42 672	39 680	54 316

Źródło: S. Badat, *The expansion of black tertiary education 1977–90: reform and contradiction*, [w:] *Apartheid Education and Popular Struggles*, red. E. Unterhalter, H. Wolpe, T. Botha, S. Badat, T. Dlamini, B. Khotseng, London 1991, s. 83.

Dane w tabeli 7 wskazują wzrost liczby studentów na politechnikach w ciągu dziesięciu lat. Trzeba jednak wyraźnie zauważyć, że od początku ich istnienia to biali studenci stanowili większość kształcących się na uczelniach technicznych. I choć liczba studentów afrykańskich wzrosła w dekadzie 1977–1987 dziesięciokrotnie, to i tak stanowili oni mniejszość wśród studentów politechnik pod koniec tego okresu. Niewielka liczba czarnoskórych osób podejmujących studia wynikała m.in. z powodu niskiego poziomu nauczania matematyki i przedmiotów ścisłych w szkolnictwie dla czarnych, a także wcześniejszej restrykcyjnej polityki państwa w zakresie zakazu wykonywania pewnych zawodów przez osoby nie-białe. W konsekwencji, nabór na kierunki techniczne w nowo utworzonych uczelniach zdominowany został przez białych studentów³⁵.

Można zatem stwierdzić, że głównym celem utworzenia sektora uczelni technicznych [*technikons*] była odpowiedź władz państwowych na wzrastające zapotrzebowanie społeczne w zakresie masowego szkolnictwa wyższego – odpowiadające logice rozwoju zachodnich systemów edukacji, nie zaś chęć zlikwidowania ogromnych nierówności w sferze skolaryzacji na poziomie wyższym – dotyczących odmiennych kategorii rasowych w RPA (i próba skanalizowania mas niebiałych absolwentów szkół średnich do sektora politechnicznego).

Dopiero od 1983 r. zaistniała możliwość podejmowania studiów przez czarnoskórych studentów w tradycyjnie zarezerwowanych dla białych uczelniach RPA. Poprawka do ustawy o uniwersytetach z 1983 r. [*Universities Amendment Act of 1983*] powstała w wyniku wewnętrznych protestów w RPA, jak i nacisków międzynarodowej opinii publicznej³⁶.

³⁵ S. Badat, op. cit., s. 83.

³⁶ R.O. Mabokela, *Voices of Conflict. Desegregating South African Universities*, New York 2000, s. 29.

W konsekwencji rozwoju szkolnictwa wyższego w Republice Południowej Afryki wytworzył się zatem skomplikowany podział instytucji szkolnictwa wyższego za względu na określone kategorie (rasowe, językowe, a także w odniesieniu do typów uczelni, ich lokalizacji oraz relacji wobec polityki apartheidu).

I. Bunting wyróżnił kilka grup uczelni ze względu na wspomniane kryteria. Pierwszą z nich tworzyło sześć białych uniwersytetów, w których język wykładowy stanowił afrikaans. Te afrykanerskie uczelnie były podstawowym elementem konstytuującym system apartheidu w sferze szkolnictwa wyższego i czynnie go wspierającym. Były one zarządzane w autorytarny sposób i podległe presji ideologicznej – służąc jako agendy rządowe upromacniające i sankcjonujące zasadność status quo w społeczno-politycznym systemie apartheidu. Zwrotnie, otrzymywały one największe wsparcie ze strony państwa i były najlepiej finansowane i wyposażone. Rozwijały one naukowy dyskurs zgodny z doktryną afrykanerskiego nacjonalizmu, aktywnie i bezkrytycznie wpisując się w jego logikę. Po międzynarodowym akademickim bojkocie RPA, uczelnie te oderwane były w znacznej mierze od świata nauki i społeczności akademickiej w innych krajach (przede wszystkim w Europie, a w szczególności w Holandii)³⁷. Równocześnie uniwersytety te posiadały sieć powiązań z systemem politycznym, jak i ekonomicznym państwa – kreując jego elitę. Trzeba zauważyć, że w afrykanerskich uczelniach kształciło się niewielu studentów anglojęzycznych. Wraz ze zmianami zapoczątkowanymi w latach 90., uczelnie te również w sposób najbardziej oporny wprowadzały ułatwienia naboru dla czarnoskórych studentów³⁸.

Drugą grupę stanowiły cztery uniwersytety, w których językiem wykładowym był angielski. Uczelnie te, choć w znacznej mierze uwikłane w system polityczny RPA (choćby w związku z finansowaniem edukacji), w wielu aspektach działały niezależnie. Promowały one zasadę wolności akademickiej, w myśl której rozwój naukowy i powstawanie wiedzy akademickiej nie może odbywać się w myśl ideologii. W tym kontekście, postrzegane były jako bardziej „otwarte”, co implikowało kontakty z międzynarodowym światem naukowym oraz pewną niezależność w ramach świata akademickiego. Równocześnie jednak, anglojęzyczne uniwersytety funkcjonowały w logice apartheidu. Prawnie zobligowane były do kształcenia białych studentów, wprowadzenia restrykcji wobec rekrutacji studentów czarnoskórych, a także dyskryminacji przy zatrudnianiu czarnego personelu akademickiego. Zmuszone były również do kształcenia w sposób nienaruszający interesów rasistowskiego państwa (co dotyczyło m.in. treści nauczania, jak materiałów kształcenia)³⁹. Choć w późniejszym okresie, wprowadziły bardziej otwarte procedury selekcji oparte na kryterium nieuwzględniającym kwestii rasowych, nie oznacza to, że funkcjonowanie czarnych studentów w uczelniach odbywało się na podobnych zasadach, jak ich białych rówieśników. Dla przykładu, czarni studenci posiadali dostęp do bibliotek, czy laboratoriów, jednak kontakt pomiędzy studentami pochodzącymi z odmiennych

³⁷ I.A. Bunting, op. cit., s. 40–41.

³⁸ R.O. Mabokela, *Voices of Conflict...*, s. 37–38.

³⁹ I.A. Bunting, op. cit., s. 42–43.

kategorii rasowych był znacznie ograniczony (czarni studenci nie mogli nawet przebywać w niektórych pomieszczeniach kampusów)⁴⁰.

Do trzeciej grupy należały uniwersytety stworzone dla reprezentantów nie-białych kategorii rasowych. Wśród nich można wyróżnić uczelnie tworzone dla czarnych studentów, jak dwu pozostałych kategorii rasowych (Kolorodów i Hindusów). Procesy tworzenia tych uczelni miały charakter wysoce instrumentalny (i powiązany z zapotrzebowaniem politycznym państwa apartheidu). Oznaczało to kształcenie reprezentantów nie-białych populacji w duchu ideologii apartheidu, co pozwalało uprawomocniać jej praktykę społeczno-polityczną. Równocześnie, uczelnie te służyły produkcji wyżej wykwalifikowanej siły roboczej na potrzeby kolorowych społeczności (dotyczyło to przede wszystkim kształcenia nauczycieli, jak i pracowników administracji na potrzeby lokalnych etnicznych społeczności). Uczelnie te jawnie wspierały system segregacji rasowej, a zatrudniony w nich personel, rekrutował się z afrykanerskich uniwersytetów i realizował politykę edukacyjną Partii Narodowej. Formy przekazu wiedzy oraz materiały treści kształcenia zgodne były z logiką społeczeństwa apartheidu. Równocześnie, uczelnie te w niewielkim stopniu kładły nacisk na badania i rozwój naukowy (także studia podyplomowe i doktoranckie), w praktyce, reprodukcją wiedzę wytwarzaną na białych, afrykanerskich uniwersytetach, na bieżące potrzeby kształcenia studentów⁴¹.

Warto zwrócić uwagę, że w latach 80. oraz na początku lat 90., etniczne uniwersytety stały się miejscami oporu, sprzeciwu oraz czynnej walki politycznej wobec polityki apartheidu. W tym czasie na czarnych uniwersytetach miały miejsce strajki studenckie, a także bojkoty wykładów, na co władze odpowiadały czasowym zamknięciem instytucji⁴². Na początku lat 90. nastąpił proces przenoszenia się wielu postępowych naukowców do Uniwersytetu Western Cape, a także (w mniejszym stopniu) do Uniwersytetu Durban-Westville. Spowodowało to zmiany w sferze doboru problemów i zawartości wykładanych treści w programach kształcenia. W tym czasie, zawartość treści kształcenia w wielu przedmiotach zmieniła się znacząco, w stosunku do tego, co było treściami wykładów jeszcze pięć lat wcześniej. Zaczęto wprowadzanie i omawianie zagadnień teoretycznych dotyczących sytuacji w Afryce Południowej, na całym kontynencie afrykańskim, jak i w krajach trzeciego świata na innych kontynentach. Rozpoczęto korzystanie z literatury pisanej z perspektywy radykalnej – w sztukach pięknych, naukach społecznych i edukacji, jak i gromadzenie jej w zasobach bibliotecznych uczelni (co było praktyką niestosowaną jeszcze kilka lat wcześniej i zdecydowanie negowaną przez wielu konserwatywnych naukowców). Równocześnie, zaczęto odchodzić od nacisku kładzionego na egzaminowanie, do bardziej elastycznego sposobu oceniania, z włączeniem nauczania tutorialnego oraz krytycznego myślenia, a także stosować bardziej elastyczne formy zaliczenia za pośrednictwem esejów, czy tworzenia projektów badawczych⁴³.

⁴⁰ R.O. Mabokela, *Voices of Conflict...*, s. 38–39.

⁴¹ I.A. Bunting, op. cit., s. 44–45.

⁴² Ibidem, s. 46.

⁴³ S. Badat, op. cit., s. 90.

Kolejną grupę stanowiły uniwersytety stworzone dla czterech niezależnych republik – bantustanów (Transkei, Bophuthatswana, Venda i Ciskei). Przeznaczone były one przede wszystkim dla czarnych populacji zamieszkujących w bantustanach. Ich zadaniem było kształcenie reprezentantów tubylczych społeczności na potrzeby administracji niezależnych republik, a także nauczycieli potrzebnych do pracy w szkołach dla Afrykanów. Pomimo że funkcjonowały w ramach tak zwanych republik niezależnych, ich autonomia była znacznie ograniczona. W rzeczywistości, funkcjonowały one na podobnych zasadach, jak czarne uniwersytety w miejskich obszarach Republiki Południowej Afryki. Na przełomie lat 80. i 90., stały się one – podobnie jak inne czarne uniwersytety – ośrodkami walki z systemem apartheidu. Zarówno studenci, jak i wielu nauczycieli akademickich zwróciło się przeciw autorytarnemu i rasistowskiemu sposobowi zarządzania i funkcjonowania tymi uczelniami⁴⁴. Pod koniec lat 80. przełamana została także – zaplanowana przez aparat państwa apartheidu – izolacja czarnych uczelni. Ich pogardliwa nazwa „kolegia w buszu” [*bush colleges*] została tym samym stopniowo odrzucana⁴⁵. Trzeba w tym miejscu zauważyć, że warunki na czarnych uniwersytetach, w kolegiach nauczycielskich oraz nowo utworzonych w lat 70. czarnych politechnikach były o wiele gorsze niż w podobnych uczelniach przeznaczonych dla białych studentów. F. de Clerq, charakteryzując funkcjonowanie instytucji szkolnictwa wyższego w Bophutatswanie zwraca uwagę na różnorodne problemy, z jakimi borykała się edukacja w tej republice, takie jak nieadekwatne warunki lokalowe, biurokratyczne zarządzanie, nisko wykwalifikowana kadra nauczycielska, a także ogólny brak nauczycieli. Uniwersytet Bophutatswany, którego celem stało się kształcenie wysoko wykwalifikowanej siły roboczej, w przykładowych zawodach takich, jak: prawnicy, ekonomiści, nauczyciele, pielęgniarki, pracownicy socjalni czy inżynierowie rolnictwa, w niewielkim stopniu mógł konkurować z białymi uczelniami w RPA. Niezwykle ważnym problemem w bantustanach stało się także zjawisko „drenażu mózgów”. Wykwalifikowani absolwenci często bowiem po studiach migrowali z bantustanów na obszary RPA, poszukując lepszych warunków zatrudnienia⁴⁶.

Piątą grupę uczelni wyższych w Republice Południowej Afryki tworzyły białe politechniki. Siedem uczelni technologicznych w ramach tej grupy powstało, aby dostarczać możliwości kształcenia wyższego reprezentantom rasy białej. Ich celem było kształcenie białego kierowniczego personelu średniego szczebla, w różnych zawodach. Politechniki te realizowały przede wszystkim cel kształcenia studentów i były w niewielkim stopniu zorientowane na badania i oferowały niewielką liczbę możliwości doksztalcenia się. Instytucje te bezwarunkowo wpisywały swoje działanie w politykę Partii Narodowej i podporządkowywały się ideologicznym zasadom apartheidu. Nawet na początku lat 90., w czasie otwarcia białych uczelni na studentów pochodzących z nie-białych kategorii

⁴⁴ I.A. Bunting, op. cit., s. 46–47.

⁴⁵ S. Badat, op. cit., s. 90.

⁴⁶ F. de Clerq, *Education and Training in the Homelands: a separate development?*, „Africa Perspective” 1984, nr 24, s. 36–38.

rasowych, stanowiły ostoję konserwatyzmu, niechętnie przyjmując takich studentów w swoje mury⁴⁷.

Szóstą – spośród wyróżnionych przez I. Buntinga grup uczelni wyższych funkcjonujących w RPA – stanowiły etniczne politechniki. Ich cele zdefiniowane były podobnie, jak w przypadku uczelni technicznych dla Białych, przy czym przeznaczone były przede wszystkim dla studentów reprezentujących poszczególne kategorie rasowe w RPA. Realizowały one – podobnie jak białe politechniki – główny cel, czyli kształcenie studentów. Etniczne politechniki także były w niewielkim stopniu zorientowane na badania i oferowały niewielką liczbę możliwości doksztalcenia się. Dwie politechniki (*Mangosuthu Technikon* i *Technikon Northern Transval*) utworzone zostały dla czarnoskórych studentów w miejskich obszarach RPA. Z kolei trzy politechniki (*Border Technikon*, *Eastern Cape Technikon* oraz *North West Technikon*) powstały pod koniec lat 80. w bantustanach – dla czarnoskórej populacji zamieszkujących te wydzielone obszary. Pozostałe dwie uczelnie techniczne utworzono dla reprezentantów populacji Hindusów – *ML Sultan Technikon*, a także dla reprezentantów populacji Kolorodów – *Penninsula Technikon*⁴⁸.

Wreszcie siódmą grupę stanowiły dwie instytucje realizujące edukację na odległość. Były to: Uniwersytet Południowej Afryki [*University of South Africa – UNISA*] oraz Politechnika Południowej Afryki [*Technikon South Africa – TSA*]. Instytucje te można scharakteryzować jako „białe” – obie bowiem były zarządzane przez biały personel wspierający politykę apartheidu. Uniwersytet Południowej Afryki posiadał większe powiązania z uniwersytetami afrykanerskimi, niż z uniwersytetami anglojęzycznymi. Z tego powodu, w czasie międzynarodowego bojkotu akademickiego afrykanerskich uczelni, nie rozwijał on znaczących kontaktów z uczelniami zagranicznymi. Uniwersytet ten, choć zatrudniał dobrze wykwalifikowany personel akademicki, w bardzo niewielkim stopniu pełnił funkcje badawczą. Z kolei, funkcją Politechniki Południowej Afryki było przede wszystkim prowadzenie studiów dla pracowników służb państwowych (uczelnia ta prowadziła np. kształcenie policjantów w RPA)⁴⁹.

Klasyfikacja uczelni w RPA, pod koniec okresu apartheidu dotyczyła zarówno formy podziału na uniwersytety [*universities*] i wyższe szkoły techniczne/politechniki [*technikon*], jak i kluczowego kryterium, jakim były kategorie rasowe, biegnące „w poprzek” tego podziału. Pod koniec funkcjonowania systemu apartheidu – w 1994 r. – działało w Republice Południowej Afryki 36 uczelni. Spośród nich 17 instytucji przeznaczonych było dla reprezentantów rasy białej (10 uniwersytetów i 7 politechnik). Dla reprezentantów pozostałych kategorii rasowych działało łącznie 10 uniwersytetów oraz 7 politechnik. Dwie pozostałe uczelnie oferujące edukację na odległość, umożliwiały kształcenie reprezentantom wszystkich kategorii rasowych⁵⁰.

⁴⁷ I.A. Bunting, op. cit., s. 47.

⁴⁸ Ibidem, s. 47–48.

⁴⁹ Ibidem, s. 48.

⁵⁰ Ibidem, s. 52.

Dopiero demokratyczne przemiany w latach 90. (związane z odrzuceniem polityki apartheidu), a także rozwój demokratycznego państwa w pierwszych dekadach XX w. przełamały instytucjonalny proces rasowych podziałów⁵¹. Nie znaczy to jednak, że piętno wielu wieków dyskryminacji oraz ponad 40-letniego okresu apartheidu zostało zmyte. Konsekwencje apartheidu w sferze szkolnictwa wyższego widoczne są bowiem również współcześnie⁵².

Bibliografia

- Anderson G. M., *Building a People's University in South Africa. Race, Compensatory Education and the Limits of Democratic Reform*, New York 2002.
- Badat S., *The expansion of black tertiary education 1977–90: reform and contradiction*, w: *Apartheid Education and Popular Struggles*, red. E. Unterhalter, H. Wolpe, T. Botha, S. Badat, T. Dlamini, B. Khotseng, London 1991.
- Banton M., *Racial Consciousness*, London 1988.
- Behr A. L., *Education in South Africa. Origins, Issues and Trends: 1652–1988*, Pretoria 1988.
- Black Review* 1972, red. B. A. Khoapa, Durban 1973.
- Bunting I. A., *The Higher Education Landscape Under Apartheid*, w: *Transformation in Higher Education. Global Pressures and Local Realities*, red. N. Cloete, P. Maassen, R. Fehnel, T. Moja, T. Gibbon, H. Perold, Dordrecht 2006.
- Cele M., *South Africa. Post-Apartheid Higher Education: The Role and Challenges Facing Student Activists*, w: *Youth and Higher Education in Africa: The Cases of Cameroon, South Africa, Eritrea and Zimbabwe*, red. D. P. Chimanikire, Dakar 2009.
- Chika Schoole M. T., *Democratizing Higher Education Policy. Constraints of Reform in Post-Apartheid South Africa*, New York 2005.
- Collins R., *The Credential Society. An Historical Sociology of Education and Stratification*, New York 1979.
- Davies J., *The State and the South African University System under Apartheid*, „Comparative Education” 1996, t. 32, nr 3.
- De Clerq F., *Education and Training in the Homelands: a separate development?*, „Africa Perspective” 1984, nr 24.
- Fleisch B., *State Formation and the Origins of Bantu Education*, w: *The History of Education Under Apartheid 1948–1994. The Doors of Learning and Culture Shall be Opened*, red. P. Kallaway, New York 2002.
- Gmerek T., *Młodzież i dyplom akademicki. Społeczne konstrukcje sukcesu życiowego*, w: *Edukacja i stratyfikacja społeczna*, red. T. Gmerek, Poznań 2003.
- Herman H.D., *School-leaving Examinations, Selection and Equity in Higher Education in South Africa*, „Comparative Education” 1995, t. 31, nr 2.
- Higgins J. i in., *Academic Staffing*, w: *South African Higher Education Reviewed. Two Decades of Democracy*, Council on Higher Education, Pretoria 2016.

⁵¹ R. Higham, *Place, race and exclusion: university student voices in post-apartheid South Africa*, „International Journal of Inclusive Education” 2012, t. 16, nr 5–6, s. 489–491.

⁵² Por. M. Cele, *South Africa. Post-Apartheid Higher Education: The Role and Challenges Facing Student Activists*, w: *Youth and Higher Education in Africa: The Cases of Cameroon, South Africa, Eritrea and Zimbabwe*, red. D. P. Chimanikire, Dakar 2009, s. 52–55, oraz J. Higgins i in., *Academic Staffing*, w: *South African Higher Education Reviewed. Two Decades of Democracy*, Council on Higher Education, Pretoria 2016, s. 286.

- Higham R., *Place, race and exclusion: university student voices in post-apartheid South Africa*, „International Journal of Inclusive Education” 2012, t. 16, nr 5–6.
- Horrell M., *A Decade of Bantu Education*, Johannesburg 1964.
- Horrell M., *Bantu Education to 1968*, Johannesburg 1968.
- Horrell M., *The Education of the Coloured Community in South Africa 1652–1970*, Johannesburg 1970.
- Horrell M., Horner D., Hudson J., *A Survey of Race Relations in South Africa*, Johannesburg 1975.
- Mabokela R. O., *Voices of Conflict. Desegregating South African Universities*, New York 2000.
- Mabokela R. O., ‘We Cannot Find Qualified Blacks’: faculty diversification programmes at South African universities, „Comparative Education” 2000, t. 36, nr 1.
- Mandela N., *Bantu Education Goes to University*, „Liberation” 1957.
- Melosik Z., *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Poznań 2002.
- Moddie G. C., *The State and the liberal universities in South Africa: 1948–1990*, „Higher Education” 1994, t. 27, nr 1.
- Morlan G., *The student revolt against Racism in South Africa*, „Africa Today” 1970, t. 17, nr 3.
- Murphy R., *Social Closure. The Theory of Monopolization and Exclusion*, Oxford 1988.
- Nkomo N. O., *Student Culture and Activism in Black South African Universities. The Roots of Resistance*, Westport 1984.
- Reddy T., *Higher Education and Social Transformation. South Africa Case Study*, Pretoria 2004.
- Reynolds S.A., *Historically Disadvantaged Technikons in an Era of Transformation: Answering the Call, Confronting the Challenges*, w: *Apartheid No More: Case Studies of Southern African Universities in the Process of Transformation*, red. R.F. Arnove, K.L. King, R.O. Mabokela, Westport 2001.
- Troup F., *Forbidden Pastures. Education under Apartheid*, London 1976.
- Van den Berghe P.L., *Racial Segregation in South Africa: Degrees and Kinds*, „Cahiers d’études africaines” 1966, t. 6, nr 23.